

СОРОМ ЯК ВІТАЛЬНО-СОМАТИЧНА ФРУСТРАЦІЯ У ЛЮДСЬКОМУ БУТТІ

XX ст. продемонструвало відмову від спіритуалізації культури: вона починає розумітись як втілена в “плоть і кров” індивіда. А тому потрібно з’ясувати – яким чином відбувається інкорпорація культури, що веде до соматичного вияву сорому в людині.

Так, в натуризмі людей приваблює нівелювання соціальних меж, зняття духу суперництва, відчуття природної наготи і переживання персонального соматичного буття поза жорстко регламентованими соціокультурними нормами. Змінився світогляд людей – змінились уявлення про порядне, пристойне, ганебне і соромне. Як пов’язані ці зміни одна з одною – дане питання належить до світоглядної, філософської проблематики.

Фундаментальну етичну розробку поняття “сором” знаходимо в праці В.С.Соловйова “Виправдання добра”. Предметом етики, на його думку, є особливі переживання людини, і в тому числі – сором, з якого починається побудова етичної концепції мислителя. Сором – як основа моралі – довільне припущення в його побудовах. В понятійному оформленні “сорому” у В.Соловйова беруть участь не тільки етичні, а й метафізичні поняття: “матеріальне”, “духовне”, “вище”, “нижче”.

Спробуємо описати той стан людини, коли їй соромно. Досвід переживання персональний, але у різних індивідуальних досвідах сорому є і єдине смислове ціле – інакше вони не позначалися б одним словом “сором”.

У перший момент мого сорому мене ніби хтось вириває з рідного ґрунту, **землі**. Я відчуваю від цього біль – видирання із ґрунту, від тертя об грудки землі, які здирають шкіру з мого обличчя, і воно кровоточить (“фарба сорому”). Я піднімаюсь із землі, розриваю землю, утворюючи землетрус, здійснюючи тектонічний зсув в земному ландшафті. Земля – це тяжіння і опір”. Так характеризує “землю” М.Гайдеггер [1, 74] Мій заціпенілий спокій у соромі, мою нерухомість – не від відсутності зусиль, а від напруги всіх моїх сил, коли я пробую подолати опір ґрунту. Я весь напружився – обличчя почервоніло від напруги. І хоча не сам я піднімаюсь із землі, а мене піднімають, але я активно в цьому беру участь – щоб відчути менше

болю від тертя об землю, потрібно швидше вирватись із землі. Я активний мимоволі. Будучи, нарешті, вирваний із землі, я раптово різко злітаю вгору – “земля пішла із-під ніг”. Я звільнився від землі, від звичного. Звільняються і мої почуття, які виходять на поверхню того, що було обличчям (воно обідране, з нього стертий повсякденний вираз). Через те, що мій політ почався раптово, без попередньої підготовки, і я завис над землею, залишився без опору, то всередині мене все “захолонуло”, і на те, що було обличчям, виходить страх, жах. Але через те, що це не сам я здійснив, і зроблене це без мого відомо, можливо, всупереч мені, тобто була здійснена агресія проти мене, від того на моєму обличчі виникає і гнів. Сором видає мене, мої “глибинні” таємниці, мої справжні переживання – страх і гнів, поєднанням і боротьбою яких визначається сором.

Коли мій політ вгору закінчується, я спиняюсь і зависаю над землею. Мені відкривається світ, і я відкриваюсь світу. Політ вгору, відрив від землі даний тільки людині. У каменя, рослини, тварини “немає світу – вони належать неявному напору свого оточення, якого слухаються, будучи втягнутими в нього” [1, 77]. Земля – це самозачиненість, таємничі глибини, а світ – відкритість: він висвітлює, виводить на світло потаємне. Світ вступає в соромі в суперечку з самозачиненістю землі. Земля вкриває, світ розгортає [1, 77]. Світ вбачається з висоти, куди мене підняла невидима сила. “Там, на висоті, звідки всім так добре видно нашу вину, ми готові лопнути від сорому, як лопається кулька, аби швидше повернутись назад, до землі, вдаритись об неї, але вкрити палаюче обличчя і тихо пережити той жахливий біль, який терзає наше серце і розум” [2, 181]. А ще краще – у випадку “пекучого сорому” – “провалитись крізь землю”: не схватись серед “своїх”, у “грунті”, а відійти в небуття, вмерти.

Поверхня землі, тіло, що переживає сором, утворюють жест. Жест – це підняття матері землі, плоті людини назустріч світловому потоку, що йде від світу. Жест видає спостерігачу ті сторони людської істоти, що найбільш зачеплені тим, що з нами відбувається. Жест – це своєрідне самовиліплення людини: в ньому виражається ставлення індивіда до події, ступінь значущості для нього цієї події. Довільний жест – в тому числі і жест сорому – це жест, що визнається оточуючими, індивідуальний і персональний.

Біль, спричинений відсутністю маски, змушує людину сконцентрувати усі сили на пошуках належної маски. “Післясоромлена”

людина – це набуття нової маски, звернення до особистості, персони. “Персона... – система пристосовування індивіда до чогось або спосіб дії, який він обирає, має справу з чимось в зовнішньому світі... Можна сказати, трохи перебільшуючи, що персона є те, чого в дійсності немає, але те, що вона сама, разом з іншими, вважає існуючим” [3, 128–129]. Персона – це роль, яку виконує індивід у суспільстві. Вона подібна шкірі, яка оберігає внутрішнє, вона вразлива від публічних поглядів, від дотиків. Втрата персони в ситуації сорому – вияв “оголеності” перед оточуючими, у випадку, коли людина не встигла пристосуватись до змінених обставин. “Після-соромлена” маска є компромісом між “Я” і оточуючими, свого роду захисним фасадом. Людина стримана відносно власних помилок і слабкостей, вона здатна прикидатись і здаватись кимсь іншим. Зрозуміло, що мімічна маска, пантомімічна картина важливі, насамперед, для стороннього спостерігача. Безумовно, сором’язливість змушує людину не афішувати негативні прагнення, рахуватись з оцінками своїх вчинків в очах інших. Вона – свого роду лицемірство, але з позитивним знаком, подібно до “неправди заради спасіння”.

Загалом сором – це відсутність повсякденної маски, втрата “обличчя”. Поводити себе “пристойно”, “бути гідним”, “зберігати своє обличчя”, “не впасти обличчям в калюжу” – всі ці вирази вказують на вимогу не творити безсоромні справи. А безсоромне виявляє себе “фарбою сорому” на обличчі.

Втратити своє “обличчя” – означає перетворитись в когось або у щось. Перетворитись – якимось спотворитись. Спотворення – безсоромне, заборонене. Заборонене ж – дуже часто амбівалентне, пов’язане з освяченим, сакральним.

На відміну від інших переживань, в соромі не прикидаються, не можна навмисне засоромитись, можна лише імітувати сором, а отже, відкриваються, розчиняються (як, наприклад, вікна): червоне від сорому обличчя – як червоний ліхтар, сигналізує оточуючим про таємницю, яку, засоромившись, людина не може приховати. Сором – вияв таємниці, все-твір, виведений на світло, відкриття. В багатьох мовах є два слова – “сором” як індивідуальне переживання і “ганьба” як видима сторона сорому. “Ганьба” – те, що можна в-бачити, у-гледіти, “зазирнути” – спостерігати приховане, утаємничене. “Людина боїться виявити, відкрити дещо, приховане нею, тим самим дискредитувавши, принизивши себе в очах інших. Найближчі

синоніми сорому в такому розумінні – розпач, ганьба, безчестя” [4, 28]. “Чого соромимось, з тим і криємось” – говориться у приказці. “Соромлячись численних слабкостей, які вони (індивіди – Л.Г.), відчувають всередині себе, всі люди прагнуть приховати себе, свою спотворену оголеність одне від одного...”. Потворне – тобто без образу, без форми, некрасиве. Так некрасиво, негоже поводитись, тобто соромно – так визначає сором повсякденне знання. Безсоромне як безобразне, як таке, що втратило свій образ, своє обличчя, спотворилось. На теоретичному рівні це осмислювали ще античні філософи – наприклад, Платон писав, що “любов вчить соромитись безсоромного, і честолюбно прагне до прекрасного” [5, 89]. Таким чином, сором визначається не тільки як заподіяння зла, провина, але і як здійснення потворних дій. А тому сором пов’язаний зі всіма трьома ликами культури – добром, красою та істиною, які відчуває людина і які позначаються на стані її соматичного буття.

Розкриття потаємного, тобто істина (стародавнє грецьке поняття алетейя), інтерпретується як (“неутаємниченість” – Л.Г.) – подія, до якої свобода є найближчою та найінтимнішою ріднею. Потаємне йде слідами потаємності. Наближеність свободи в соромі – це коли ніщо існуюче не заважає вибирати – вибирати себе. “В тому, як людина поводить себе, коли вона винна (провину тут треба розуміти як здійснення недозволеного, непристойного – Л.Г.), коли вона виявляється повернутою до своєї вини, дещо виходить назовні, виявляється – *exisit*. Спосіб, яким вона поводить себе, такий, що сама людина – цілковито всередині того, що з нею відбувається” і “такий вияв являє собою не виразний прояв емоцій, а висвітлення, висвічування” – так інтерпретує Г.-Г.Гадамер поняття *exisit* у філософії К.Ясперса [6, 21]. Але *exisit* – поняття, споріднене *existieren* – існувати, бути, слідувати, сором – це висвічування буття.

Сором – це також і сказання, оскільки сказати – значить показати, оголосити, дати бачити, чути, вивести на світло. Жест сорому – дає можливість переживанню сорому з’явитись, тобто бути. “Самовіддача відкритості разом з самою відкритістю – це, власне, і є буття як воно є”, – так високо оцінює “відкритість” М.Гайдеггер [7, 204]. Жест сорому – як власна промова про сором, який переживається персонально, точніше, характеризується очевидністю, показовістю.

Жест сорому – витвір: не тільки як витвір, поява у світі, але і подібно до твору мистецтва. По-перше, людина, соромлячись, на

відміну від продукту споживання і знаряддя праці – є відсторонення від себе, але втілене в її власній сомі персональне буття цієї людини, її визначеність як “цього”, неповторного індивіда, авторство персональної сором’язливості важливе: без нього не буде твору, оскільки трапляються ситуації, коли мене соромлять, а “мені – хоч би що”, тобто не соромно. По-друге, сором завжди адресований: персональне буття в соромі здійснюється в спілкуванні з тим, хто соромить, і це спілкування втілюється в жесті. По-третє, сором – створення чогось небувалого. В соромі – це плоть людини (яка соромиться – *Л.Г.*), поверхня (в соромі – це лінії злетів і падінь в “спазмі сорому”, виражені мімічно і пантомімічно – *Л.Г.*), відмежована жестом і середовищем – атмосферою, яка оточує твір – відразу, як тільки він створений (в соромі стосовно людини, яка соромиться – *Л.Г.*) [8, 290].

Переживання сорому засвідчує пограничне буття і в іншому розумінні – як порушення міри в чомусь. Границі, межі вказують шляхи, а хто їх не дотримується, – непутящий, заблукалий або розпусник, людина, яка йде непрямыми шляхами. Всі вони творять ганебне. Людина в стані сорому є тілесним втіленням того, що збирає навкруги себе вільний простір, вона організує навкруги себе простір, надає йому смисл. Простір сорому, з одного боку, характеризується “замиканням”, тобто відмежуванням людини, яка соромиться, від “своїх”, від “землі”, оскільки, соромлячись, людина виділяється з існуючого. Але, з іншого боку, простір людини в соромі “розімкнuto” – людина, соромлячись, відкривається світу, вільна від земного, її таємниця явлена світу. Через ці характеристики виникає “відстань”.

Людина, яка соромиться, “відокремлена” від “землі”, оскільки вона своїми діями виділяється, відсторонюється від оточуючих. Однак, переживаючи сором, людина “зближається” з ними, з їх цінностями, оскільки сором – визнання цінностей між різними “місцями”, які характеризуються також “зв’язком” одного з одним. Ситуація сорому характеризується “короткими зв’язками”: ті, хто в ній беруть участь, знають одне одного “в обличчя”, тобто визнають особистостями. “Короткі зв’язки”, зв’язки особистісного типу базуються на особистій довірі, а тому, сором – як розрив цих зв’язків – втрата довіри з боку оточуючих.

Сором – це також народження різних сторін простору. “Принижувати” – соромити – означає позбавляти людину звичного місця

шляхом віддалення “вниз”, противагою також виступає гордість (те, що протилежне сорому), вказує на “верх”.

Сором – це зустрічна тенденція між “бути з” людьми і “бути поза” людьми. Це зіткнення тенденцій знаходить вирішення в компромісній установці – “бути нижче людей”, зокрема “поза”, але будь-яке устремління – “вгору”, “бути з” оточуючими. Гордість – протилежне переживання – стояння над оточуючими [9, 163]. Простір людини, яка соромиться, пояснюється також поняттям “поєднання”, як здатність індивіда тримати в полі свого переживання одночасно два відношення: власні потреби, дії та їх оцінку оточуючими.

В соромі персональне “Я”, виділившись із існуючого, стало начебто не-існуючим, позбавилось своїх попередніх якостей, своєї повсякденної “маски” – своєї біографії. Персональне “Я” – вже не “цей” конкретний індивід, визначений власною біографією, “Я” – маленька дитина, порівняно з людиною, яка соромиться. Це самовідчуття також говорить про втрату біографії, яка є у дорослих, але відсутня у дітей. Сором, таким чином, має яскраво виражений деструктивний характер щодо людини, яка соромиться. Відсутність, перетворення в ніщо – вказівка на тимчасову конечність, мою визначеність в часі, мою смертність. Смерть, однак, – це розкриття всього в людині (смерть за-вершує життя, вершина його, тобто “саме-саме”), але таке розкриття всього в людині, яка знищує саму себе, – далі, вище вершини уже нічого немає, лише порожнеча, ніщо. Але людині дана “тимчасова смерть” – сором. Сором не дає зачоченіти від стужі, морозу, мерзності, а нудить, жалить, штовхає на здійснення вибору, змушує людину замислитись над своїм буттям. Як правило, сором не знищує людину, а несе в собі конструктивний момент. “Тимчасова смерть” – нагадування про смертність, з приводу якої намагаються не думати в потоці повсякденності.

Завдяки рефлексії, яка пробуджується соромом, людина може вирішити – входити їй в розпорядження своїм іменем, своїм “Я” або ж повернутись в існуюче, відмовитись від “Я”, стати “не-Я”, плисти в потоці життя, підпорядковуватись течії, або ж не стати “Я”, а бути “іншим”, підпорядковуватись владі оточуючих, бути їх тінню.

Момент сорому – момент тотожності буття і ніщо. Ніщо не може служити основою, а тому буття людини, яка соромиться, безосновно. Людина сором відає, але його наявність диктує їй, як потрібно відати, нав’язувати свої правила, які відповідають його

власній суті. Людина, яка соромиться, своїм власним рішенням і власною волею ніяк не може поставити себе перед лицем ніщо. “Я”, людина, яка соромиться, знаходить себе в соромі, помічаючи його в собі завжди лише заднім числом. Але і особистісна конечність обмежена, конечна. Сором сам настагає людину і диктує свої закони. “Я” лише може створити умови для виникнення переживання сорому.

Таким чином, тілесна поза людини в соромі є її жест. Цей жест є знаком, причому особливим знаком-символом. Людина, яка соромиться, – “розрив”, з якого народжується протистояння “землі” і “світу” – зворотна сторона цього символу (цей образ запропонований М.Гайдеггером для творів мистецтва). Смісл цього образу визначається смислами інших образів, які характеризують ситуацію “осоромлення – сором’язливості”.

Жест сорому – це твір, тобто те, що характеризується показовістю, розкриттям таємниці людини. Сором є одним із таких настроїв людського буття, який переживається персонально і охоплює не лише духовний, а й соматичний стан людини.

Література

1. *Хайдеггер М.* Исток художественного творения // *Хайдеггер М.* Работы и размышления разных лет. – М., 1993.
2. *Карасев Л.В.* Феноменология смеха // *Человек.* – 1990. – №2.
3. *Юнг К.Г.* Об архетипах коллективного бессознательного // *Вопросы философии.* – 1988. – №1.
4. *Малахов В.А.* Стыд: Философско-этический очерк. – М., 1989.
5. *Платон.* Пир // *Платон.* Собр. соч. в 4тт. – Т. 2. – М., 1993.
6. *Гадамер Г.-Г.* Истина и метод: Основы философской герменевтики. – М., 1988.
7. *Хайдеггер М.* Письмо о гуманизме // *Хайдеггер М.* Время и бытие: Статьи и выступления. – М., 1993.
8. *Подорога В.А.* Выражение и смысл. – М., 1995.
9. *Василюк Ф.Е.* Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). – М., 1984.